

Ніжинська культурно-просвітницька спілка
громадян польського походження «АСТЕР»
Центр польської культури

ПОЛЯКИ В НІЖИНІ

ІСТОРІЯ
КУЛЬТУРА
ОСВІТА

In memoriam:

Фелікса Белінська (1939-2018)

Випуск 9

Ніжин 2021

Ніжина. Є дві версії, кожна з котрих спирається на певні логічні умовиводи. Проте, зважаючи на історичне підґрунтя й розуміючи загальний механізм формування масивів поховань, притаманний певному періоду, більш вірогідним видається твердження про трансформацію римо-католицьких поховань на парафіяльному кладовищі Петропавлівського костелу, заснованому наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на південній околиці Ніжина, з традиції поховань парафіян на цвинтарі того ж таки парафіяльного храму місцевих римо-католиків.

Джерела та література

1. Державний архів Чернігівської області, ф. 679, оп. 14, арк. 5.
2. Зозуля С. Відкриття польського меморіалу на старому Католицькому кладовищі в Ніжині // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія «Ніжинознавчі студії», № 8). Вип. 11 (14). К., 2011. С. 175–178.
3. Зозуля С. Католицький некрополь у Ніжині: уламки пам'яті // Відлуння віків. 2004. № 2. С. 93–96.
4. Зозуля С.Ю. Елітні поховання на Католицькому кладовищі в Ніжині другої половини XIX – першої третини XX ст. // Поляки в Ніжині: Культура, освіта, наука: Зб. ст. і матер. Упорядн. Ф.Ф. Белінська. Вип. 4. Ніжин, 2010. С. 114–134.
5. Зозуля С.Ю. Католицький некрополь Ніжина: подальші дослідження // Поляки в Ніжині: біографічний довідник / гол. ред. кол. Ф.Ф. Белінська, передм. та післям. Г. Літвін, Ф. Белінська, О. Ростовська, М. Потапенко, С. Зозуля. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. С. 208–226.
6. Зозуля С.Ю. Католицькі поховання в Ніжині (у контексті дослідження Некрополя Старого Ніжина) // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 6. К., 2004. С. 174–214.
7. Зозуля С.Ю., Потапенко М.В. Католицький некрополь м. Ніжина: до проблеми ідентифікації // Поляки в Ніжині. Вип. II. Ніжин, 2004. С. 97–113.
8. Ніжинські кладовища // Чернігівщина. Енциклопедичний довідник (за ред. А.В. Кудрицького). К., 1990. С. 531–532.

Олександр Морозов,
директор бібліотеки
та Музею рідкісної книги
Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя,
науковий співробітник НКМ імені
Івана Спаського

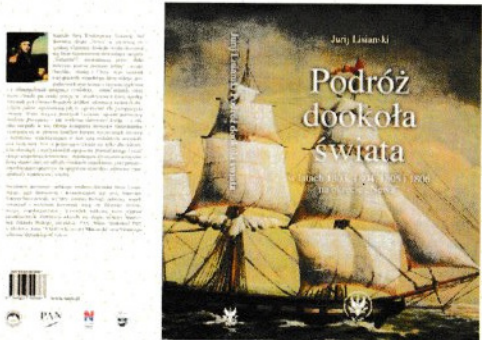
...Коли ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись.
Т. Шевченко. «Юродивий», 1857 р.

«АМЕРИКАНСЬКІ СТОРІНКИ» ЩОДЕННИКА ЮРІЯ ЛИСЯНСЬКОГО 1794-1795 рр.

2012 року у видавництві Варшавського університету побачила світ книжка «*Podróż dookoła świata w latach 1803, 1804, 1805 i 1806 na okęcie «Newa»*», автором якої є Юрій Федорович Лисянський (1773-1837) – один з учасників та керівників першої в історії колишньої Російської імперії навколосвітньої експедиції під загальним командуванням А.І.Крузенштерна, нащадок давнього козацько-священничого роду з Ніжина. Переклад польською мовою книги мандрівних нотаток Ю.Лисянського, перше видання якої було опубліковане у Санкт-Петербурзі у 1812 році коштом автора, здійснив відомий польський вчений, дослідник Антарктики та полярної біології, професор Станіслав Ракуза-Сушевський. А видана книга була за фінансової підтримки Відділення антарктичної біології Польської Академії Наук, Наукової станції ПАН у Москві, навігаційної компанії «Krzysztof Makowski» та

Юрій Лисянський.
Гравюра, 1814 р.

Польське видання книги Ю.Лисянського «Подорож довкола світу», 2012

Інституту морського рибальства в місті Гдиня. У передмові до книги зазначено, що Юрій Федорович Лисянський народився в Україні, «за Дніпром», у місті Ніжині на Острі, і що згідно з деякими джерелами рід Лисянських належав до шляхетського герба «Лис», або «Мзура», мав польське

походження, і що його батько походив із збіднілої шляхти [1].

Дійсно, архівні джерела, що дійшли до нашого часу, стверджують, що засновником ніжинської гілки роду Лисянських був покозачений шляхтич Степан (Стефан) Лисянський, який у другій половині XVII ст., після звільнення з кримського полону, оселився у фільварку біля сотенного містечка Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині. Він був «...природним польським шляхтичем и того краю войска товарищ». Відзначимо, що версія про польське походження роду, яку активно поширювали самі Лисянські (у петербурзьких салонах 1810-30-х років дружина та діти Юрія Федоровича акцентували увагу саме на польській вимові свого прізвища – «Лісаньські»), до останнього часу залишається дискусійною. Родинні перекази, які наводили батько мореплавця Федір Герасимович та його брати Дем'ян та Іван, обґрунтовуючи своє шляхетське коріння, стверджували, що рід Лисянських є бічною гілкою польського роду, до якого належав уродженець Кам'янця-Подільського, греко-католицький арцибіскуп Смоленський та Сіверський *Геракліус Лісаньський* (1702-1771) – реальна історична персона, церковний діяч, який у 1762-1771 роках в чині архієпископа фактично опікувався християнами-унітатами на теренах тодішньої Російської імперії. Але заради справедливості зауважимо, що прямих документальних доказів, які б однозначно підтверджували родинні зв'язки «полтавсько-чернігівсько-ніжинського» роду Лисянських з генеалогічною гілкою подільських

Лісаньських, поки що нами не виявлено. Численні історичні факти свідчать, що українська еліта кінця XVIII – початку XIX ст. козацько-старшинського походження, яка не мала державних посад і прагнула отримати даровані Катериною II привілеї російського дворянства, часто в якості аргументу, спрямованого на доведення їхніх прав, трактувала своє походження саме від польської шляхти. Це було у першу чергу викликано юридичним положенням, яке панувало тоді в Російській імперії, що «в Малоросії немає жодних дворян». Тому українська козацька старшина й була вимушена апелювати до своєї приналежності саме до шляхти литовсько-польської доби. Але шляхетство козацької старшини зазвичай обумовлювалося не стільки етнічним її походженням від польської та литовської знаті, скільки «шляхетською нобілітацією» за перебування на королівській реєстровій військовій службі у Речі Посполитій першої половини та середини XVII ст.[2].

Батько майбутнього мореплавця, ніжинський протоієрей і настоятель Богословської церкви Федір Герасимович Лисянський, як персона духовного звання, не потребував підтвердження свого «благородного» походження. Але оскільки родина у 1783 році вирішила віддати двох своїх синів – середнього Ананія та молодшого Юрія – кадетами на навчання до Морського корпусу (старший Іван залишився в Ніжині та продовжив справу батька, ставши священником), саме діти потребували визнання за ними приналежності до шляхетного стану. Нагадаємо, що згодом з тодішнім законодавством кадетські корпуси брали на навчання тільки дітей дворян. Тому Федір Герасимович і доклав усіх зусиль для визнання «шляхетного» походження своєї родини, надавши відповідні «докази» – виписки з родинних архівів та «атестати», підписані під присягою представниками місцевої старшинської адміністрації. Але бюрократична машина Російської імперії з недовірою ставилася до української козацької старшини, вимагаючи від неї нових і нових підтверджень свого «благородства». Як відомо, Юрію Федоровичу Лисянському тільки у 1828 році вдалося остаточно отримати «диплом на дворянство», і рід Лисянських нарешті був занесений до «родословної книги» дворян Чернігівської та Санкт-Петербурзької губерній...

Навколосвітня подорож 1803-1806 років була не першою мандрівкою видатного мореплавця. Протягом 1793-1799 років Юрій

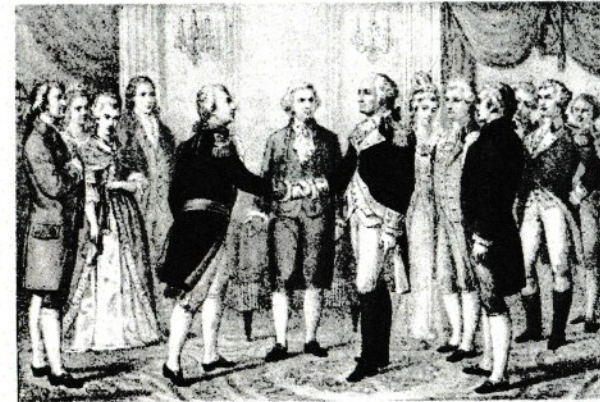
Лисянський служив волонтером на Британському флоті. Під час служби він багато подорожував, відвідав Великобританію, США та Канаду, Центральну та Південну Америку, Південну Африку, Індію... Весь вільний від крейсування та морських кампаній час молодий лейтенант постійно поглиблював свої знання, відвідував бібліотеки, різноманітні виставки, публічні виступи, театральні вистави, концерти та музейні інсталяції, збирав натуралістичні та етнографічні колекції, вів дорожні нотатки. Ці щоденникові записи для нас, сучасників, є важливим історичним джерелом, яскравою пам'яткою минулої епохи [3].

Місто Філадельфія. Гравюра кінця 18 ст.

Одними з найцікавіших сторінок щоденників Ю.Лисянського є ті, де мандрівник описує свої враження від перебування у Сполучених Штатах Америки, зокрема в місті Філадельфія, де його особисто прийняв президент Джордж Вашингтон. У листі до брата Ананія від 4 листопада 1795 року Юрій Федорович написав: *«Президент же Вашингтон так ласкаво обійшовся зі мною, що я до кінця життя свого мушу залишатись йому вдячним і завжди казати, що не було ще в світі видатнішого за нього мужа. Простота його життя й доброзичливість у поводженні такі, що за одну мить захоплюють і дивують почиття»* [4]. Враховуючи той факт, що Ю.Лисянський не наводить інших подробиць зустрічі,

як і те, що про аудієнцію немає відомостей в американських джерелах, біографи мандрівника, описуючи її, давали волю фантазії та вигадували різноманітні деталі. А деякі недоброзичливці навіть заперечували факт самої зустрічі, звинувачуючи таким чином Лисянського в брехні: мовляв, на хвилі популярності Вашингтона Лисянський просто вигадав цю зустріч...

Аудієнція у президента Дж. Вашингтона. Гравюра 19 ст.

Ми поставили собі за мету, наскільки це сьогодні можливо, розібратися з важливим епізодом біографії нашого земляка, беручи до уваги історичні реалії того часу. Одразу зауважимо, що у своїх дослідженнях ми спиралися у першу чергу на щоденникові записи самого Юрія Федоровича.

Отже, якщо аудієнція була реальністю, то виникає питання, хто з впливових мешканців Філадельфії міг скласти протекцію новоприбулому українському мандрівникові? Сам Ю.Лисянський пише, що за час перебування у Філадельфії (понад 4 місяці – з середини жовтня 1795 до середини березня 1796 рр.) він зійшовся з багатьма впливовими місцевими родинами. Але декого він виокремлює особливо, присвятивши в щоденнику найтепліші слова. Так, уже на самому початку візиту з Юрієм Федоровичем трапилася романтична пригода, яка вразила мандрівника і яку він потім неодноразово згадував: по дорозі з Нью-Йорку до Філадельфії (подорож тривала 3 дні – 12-14 жовтня 1795 року) він серед

пасажирів диліжанса познайомився з чарівною молододою американкою. Місіс Поллок (так звали даму) їхала у справах з Нью-Йорку і викликала симпатію у нашого земляка. Пізніше Лисянський писав у щоденнику: *«В житті мосму не було подорожі більш присмної, ніж ця. Жаль тільки, що вона була настільки короткою... Серед присмної компанії в диліжансі була одна дама на ім'я Поллок, котра їхала з Нью-Йорку. Вона вже тільки фігурою своєю могла б бути примітною, але особливо люб'язність її привела мене у захоплення й примусила час проминути надто швидко. Ми розпрощалися в Джерман-Тоуні (передмістя Філадельфії – О.М.) з величезною вдячністю один одному за все, що трапилося під час невеличкої нашої подорожі» [5].*

Супутники сподобалися один одному, і романтичний тон мемуарів Ю.Лисянського (нагадаємо, що мандрівникові-лейтенанту на той час виповнилося 22 роки і подорожував він у цивільному вбранні) навіть дав декому з біографів підставу для жартів та двозначних натяків. Але зауважимо, що нічого непристойного між молодими людьми в дорозі не відбулося, було виключно щире дружнє спілкування! Але повернімося до щоденника мандрівника: *«Я думав, – пише далі Лисянський, – що ми ніколи більше не побачимося, але сталося не так. Прибувши до Філадельфії з рекомендаційним листом до вельми заможного купця Антока (саме так подано у друкованій публікації щоденника Лисянського. – О.М.), я побачив мою чарівну супутницю: це була дочка поважного старого... Вона відрекомендувала мене батькові як наймилішого, послужливого кавалера й надала багато присмного за весь час своєї присутності тому, хто, за винятком звичайної чемності, нічого для неї не виявив» [6].* Отже виникає цілком логічне питання: чи не могли саме місіс Поллок, з якою Лисянський познайомився у диліжансі, та її батько, заможний та впливовий комерсант, бути тими особами, які ввели Юрія Лисянського до світського кола Філадельфії та, зрештою, сприяли його аудієнції з президентом Вашингтоном? Ми спробували це з'ясувати за доступними нам джерелами.

Історія Філадельфії 90-х рр. ХУІІІ століття, коли це місто фактично було столицею США та слугувало резиденцією перших

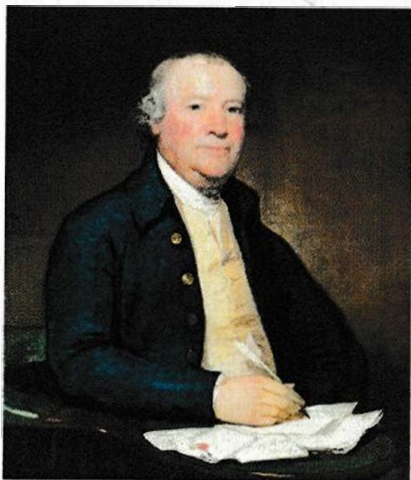
президентів федерації, як, власне, й оточення Джорджа Вашингтона в цей період, вивчені дуже добре. Але проблема в тому, що до останнього часу дослідників жодним чином не бентежила відсутність будь-якої інформації відносно персони впливового філадельфійського комерсанта на прізвище «Анток». Власне, й саме прізвище, яке є малоймовірним з точки зору англійської мови, до останнього часу в жодного дослідника не викликало здивування... Ми вирішили збагнути це питання і з'ясувати особу загадкового «містера Антока», адже ж вона не могла не засвітитися у тогочасних американських джерелах! Благо, що умови карантину, наявність вільного часу та розвиток сучасних інформаційних комунікацій створюють унікальні можливості для подібного пошуку. І ось дійсно цікаві результати не забарилися: кілька ночей сидіння в інтернеті, залучення спеціальних онлайн-ресурсів (таких, як «Encyclopedia of Greater Philadelphia», англомовних пошукових систем «Familysearch», «WikiTree», повнотекстових архівів американської періодики «Newspapers», оцифрованих колекцій «Google-books» та славнозвісних генеалогічних зібрань «мормонів») зробили свою справу! Коротенько викладемо результати нашого пошуку.

Як і слід було сподіватися, розшук осіб на прізвище «Анток» в американських генеалогічних джерелах нічого не дав: людей з таким прізвищем не було не тільки у Філадельфії ХVІІІ століття, але й в усіх США у різні часи. Тоді ми зробили припущення: а якщо ніякого міфічного купця на прізвище «Анток» не існує, а просто має місце банальна археографічна помилка, яку не зауважив жоден з біографів навколосвітнього мореплавця? Враховуючи важкий почерк Ю.Лисянського, можна гадати, що видавці щоденників неправильно прочитали його запис... А якщо в оригіналі було написано не «Анток», а «Антон», тобто англійською – «Ентоні» (Anthony)? Як не дивно, але саме це наше припущення швидко спрацювало: історичні пазли склалися у чітку картинку...

Дійсно, у цей час у Філадельфії жив впливовий комерсант і меценат Джозеф Ентоні (Joseph Anthony, 1738-1798), який залишив яскравий слід у досяжних для нас архівних документах, особливо – у судових майнових справах [7]. У молоді роки він був капітаном торговельного флоту в Ньюпорті, мав дружину Елізабет Шеффілд

(Elizabeth Sheffield), яка народила йому 5 дітей, у тому числі – й доньку Марту, 1769 року народження. 9 квітня 1795 року, за півроку до дорожньої зустрічі з Юрієм Лисянським, Марта Ентоні (Martha Anthony) взяла шлюб з компаньйоном батька, молодим комерсантом ірландського походження Х'ю Поллоком (Hugh Pollock) і, як свідчить реєстраційний запис у місцевій протестантській церкві (First Baptist Church in Philadelphia), стала «місіс Поллок» [8]. Саме до капітана Джозефа Ентоні у Філадельфію й мав рекомендаційного листа Юрій Лисянський! До речі, отримати цього листа Лисянський міг від когось зі своїх знайомих англійських морських офіцерів.

Родина Ентоні мала вагомий вплив у світських колах Філадельфії. Крім батька-комерсанта, варто згадати його сина Джозефа-молодшого, який був визнаним майстром «срібних справ» і виконував замовлення для аристократичних родин міста, у тому числі – й родини самого президента США. Крім того, рідний племінник Джозефа Ентоні-старшого Гілберт Чарльз Стюарт (Gilbert Charles Stuart) був не ким іншим, як видатним американським художником-портретистом, автором низки найвідоміших портретів Джорджа Вашингтона та членів його родини! Саме у 1795 році Стюарт і працював над відомим портретом президента, який досі прикрашає односторонню купюру

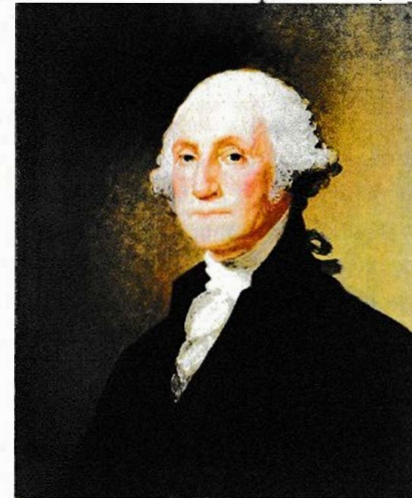
Капітан Джозеф Ентоні.
Портрет роботи Г.Стюарта, 1794 р.

США... Отже, родина Ентоні, яка доброзичливо прийняла у Філадельфії нашого земляка-мандрівника, була у близьких стосунках з родиною Вашингтонів і мала усі можливості посприяти аудієнції Юрія Лисянського в президента Сполучених Штатів [9].

Відомо, що Джордж Вашингтон та його дружина Марта мешкали у Філадельфії у звичайному будинку, що нічим не відрізнявся від інших будинків мешканців міста. Ця «резиденція» Президента США не мала жодної охорони і

обслуговувалася невеликою кількістю прислуги. Часто родина Вашингтонів робила прийоми для поважних мешканців та гостей міста. Сучасник Вільям Саллівен у 1834 році так згадував один з подібних президентських прийомів: «Вашингтон приділяв цим

візитам годину цювівторка, від третьої до четвертої по обіді... Місцем прийому була вітальня у задній частині будинку, 25 на 30 футів довжиною, включаючи веранду, що виходила в сад. О третій годині, або в інший час протягом чверті години після третьої, відвідувача проводили до цієї вітальні, з якої тимчасово прибирали усі стільці. Увійшовши, він бачив мужню постать Вашингтона, одягненого в чорний оксамит, що тримав в руках трикорт з кокардою, прикрашений по краях чорним пір'ям завдовжки близько дюйма. У нього були пряжки на колінах та взутті, а також довга шпага з тонко кованим відшліфованим сталевим лезом. Піхви шпаги були з білої гладкої шкіри. Відвідувача підводили [до Вашингтона], і той вимагав, щоб ім'я гостя було вимовлене настільки чітко, щоб його було чути. Він зустрічав відвідувача гідним поклоном, при цьому його руки були розташовані так, щоб вказувати на те, що вітання не повинно супроводжуватися рукопритисканням. Коли гості входили, то вони ставали колом уздовж кімнати. О чверті на четверту двері зачинялися... Він починав обхід від правого краю і розмовляв з кожним відвідувачем, звертаючись до нього на ім'я та обмінюючись кількома словами. Коли він завершував коло, то повертався на своє попереднє місце, і відвідувачі по черзі підходили до нього, кланялися та виходили. До четвертої години церемонія завершувалася» [10]. Отже, немає жодного сумніву, що учасником саме такої церемонії і став наш земляк Юрій Лисянський у жовтні 1795 року.

Джордж Вашингтон. Портрет роботи художника Г.Стюарта, 1795 р.

Час, який Ю.Лисянський провів у Філадельфії, залишив у мандрівника виключно приємні враження. Відвідав допитливий українець і такі заклади, як «Музей містера Піля» та Публічну бібліотеку з відомою мармуровою статуєю Бенджаміна Франкліна на фасаді. У листі до брата Ананія Юрій писав: «Філадельфія є столицею Пенсильванії. Її також назвати можна й столицею Штатів, тому що й Президент, і Конгрес, і Сенат там мають своє місцезоташування... По будівництву та купецтву це є одне з найкращих міст у світі... Воно лежить при річці Делуарі і славне морською торгівлею. При всьому тому регулярність та чистота тут такі, що у наступні 50 років місто точно не програс жодній столиці у світі... Що стосується жіночої статі, то вона у привітності не тільки не поступається будь-якому місту, але й перевершує інші» [11]. У березні 1796 року наш земляк-андрівник покинув Філадельфію, залишивши теплі спогади про це місто та його мешканців.

Нам сьогодні добре відомо, як склалися долі учасників описуваних нами подій. Джордж Вашингтон, якого вважають одним із засновників американської демократії, творцем Конституції та розбудовником державних органів США, відбув два терміни президентства. Відійшовши від державних справ, він жив у своєму маєтку, був головнокомандувачем американської армії в чині генерал-лейтенанта. Помер 15 грудня 1799 року і був оплакуваний американцями як батько нації... Відставний капітан американського торговельного флоту Джозеф Ентоні помер роком раніше, у 1798 році, маючи лише 60 років від народження... Його племінник Гілберт Стюарт ще за життя став успішним митцем, якого вважали одним із засновників сучасного реалістичного американського живопису. Художня творчість була його пристрастю до останніх днів. Але гроші рахувати він так і не навчився, і тому помер у Бостоні у злиднях 1828 року, на 72 році життя...

20 листопада 1806 року американські газети надрукували повідомлення про передчасну смерть в Нью-Орлеані відомого нью-йоркського комерсанта Х'ю Поллока, компаньйона фірми «Pollock and Morgan»: можна гадати, що тут йдеться саме про чоловіка згадуваної

нами Марти... Про долю самої міссіс Поллок, на жаль, поки що відшукати інформації не пощастило. Вірогідно, як і належало добропорядній американці баптистського віросповідання, вона стала доброю господинею дому та турботливою матір'ю багатодітної родини...

Так сучасні інтернет-технології дозволили нам додати суттєве уточнення в біографію нашого видатного земляка-мореплавця. Ми й надалі будемо уважно студіювати та досліджувати надзвичайно цікаві архіви Юрія Федоровича Лисянського.

Джерела та література:

1. Lisianski, Jurij. *Podróż dookoła świata w latach 1803, 1804, 1805 i 1806 na okręcie «Newa»*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 2012. S.9.
2. Лисенков О. Мандрівник з Ніжина // Українська культура. 2008. №3. С. 32-33.
3. Ю.Ф. Лисянский. Журнал. 1793-1800 // Козлов С.А. Путевые записки Ю.Ф.Лисянского и И.Ф. Крузенштерна 1793-1800. Предыстория первого путешествия россиян вокруг света. СПб: Историческая иллюстрация, 2007. С. 56-180.
4. Ю.Ф. Лисянский. Журнал. 1793-1800... С. 87.
5. Там само. С. 83.
6. Там само. С.83.
7. Reports of Cases Adjudged in the *Supreme Court of Pennsylvania: with Some Select Cases at Nisi Prius, and in the Circuit Courts*. Volume IV. Philadelphia, 1819. P. 24-25.
8. Notes and queries: historical, biographical and genealogical, relating to interior Pennsylvania, for the year 1883. Volume I. Harrisburg, PA., 1883. P. 250.
9. Carrie Reborra Barrat, Ellen G. Miles. Gilbert Stuart. New York: The Metropolitan Museum of Art; New Haven: Yale University Press, 2004. P. 12, 130-131.
10. The President's House in Philadelphia. First-Person Accounts: The Washington Years [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ushistory.org/presidentshouse/history/quotes.php> Назва з екрана. Дата перегляду: 24.05.2021.
11. Ю.Ф. Лисянский. Журнал. 1793-1800... С. 86-87.